Írta: Rubik Gina
2016. február 08. hétfő, 21:13

„Eltörölt szívek” Empirikus kutatás öt kortárs roma írónő munkásságáról

Bevezető: kutatási módszerek és kérdések

A következő magyarországi kortárs roma írónőkkel készítettem kutatást életút interjújuk és önéletrajzaik elemzésével: Daróczi Ágnes, Kalla Éva, Láng Judit, Nótár Ilona és Pató Selam. A kutatásom elején már kiderült, hogy a narratív biográfiai elemzés1 mellé fel kell vennem az empirikus kvalitatív kutatás 2 módszertanát is. A „megalapozott kutatási elmélet” (grounded theory)3 alapja az, hogy a korábbi ismereteken alapuló hipotéziseket összevetem (narratív biográfia) az empirikus terepmunkával készített életinterjúkkal, valamint a kódolás által (Glazer,Strauss)4 felállított esettanulmánnyal (extended case method, Burrawoy)5. Ez a szocio-antropológiai módszer a társadalmi jelenségek értelmezéséből, a hipotézis és empíria viszonyában megjelenő strukturális összefüggések felismeréséből, valamint egy „több skálán futó” (multi-scale)6 megalapozott elmélet abdukciós eset-rekonstrukciójából áll.

A kutatásom során a következő kérdésekre keresem a választ.

Az első kérdésem a szemináriumon során a magyar irodalmi élet kapcsán is felmerült témára vonatkozik: a mainstreamhez képest hol helyezik el magukat a roma írónők? A második pedig az, hogy alátámasztják-e az öt írónő írásai a romákról kialakult sztereotípiákat és előítéleteket? A harmadik: beszélhetünk-e roma irodalmi kánonról a magyar irodalomban? Ehhez kapcsolódva a negyedik kérdés: jelentős-e a cigány nyelv szerepe a kutatott öt roma írónő írásaiban?

I. Kutatási kérdés: Mainstream vagy rejtett identitás?

Az írónők interjújukban megelevenedő élettörténeteit és műveit „tematikus mezőelemzéssel” 7 szekvenciákra bontottam. Így az első téma az önreprezentációjukra vonatkozik a mainstreamhez képest.

Annak ellenére, hogy mind az öt roma írónő erősen elhatárolja magát a mainstream-től, azért a többségi társadalom rendszeresen közzéteszi írásaikat a médiában. Erre jó példa Láng Judit: „Hát nem mindegy" című (2014) önéletrajzi írása, melyet Rudolf Péter színész olvas fel 8, és Kalla Éva: „Boriska néni" (2015) című Holokauszt elbeszélése, melyet Törőcsik Mari élő kapcsolásban mond el a Nemzeti Színházban9. Kalla Éva „Valentin nap" című elbeszélésében meghatározó a roma nő férjéhez való viszonyától való függetlenedni akarása, annak ellenére, hogy visszatérő témái az udvarlásra, a házasságban töltött évekre, férje betegségére és a válásra való visszaemlékezés, valamint a magány. Pató Selam fő írói témái a lelki közösségtudat egységélményének felszínre hozása, a kisebbségi események és nemzetközi roma közösség eseményei, ami verseiben ellenpontozódik a „… hagyjatok engem különleges tisztaságomban, bevehetetlen erődömben" kijelentéseivel. Láng Judit múlt idézős, nem kifejezetten roma, hanem inkább egyetemes szerepkörökben bővelkedő írásai sokféle témakörben mozognak a dél-amerikai sámánszertartásoktól a mélyszegénységen át az otthontalanság kérdéséig.10 Nótár Ilona nem tipikusan hagyományőrző roma nő, hanem inkább a modern, világot járó nő szemszögéből ír: az „Amit a nő kíván " című kötetében a föld más-más pontjain élő tizenhat nő életét dolgozza fel, és a „Nő ezer arca" címmel fotókiállítást is rendez. Daróczi Ági ezzel szemben hagyomány hű módon a lokális politikai aktivizmushoz ragaszkodik szociográfiai írásaiban hangsúlyozott roma identitástudatában, melyekben a mélyszegénység megoldásait keresi.

II. Kutatási kérdés: Alátámasztják-e az öt írónő írásai a roma nőkről kialakult sztereotípiákat?

Itt az egykori szemtanú-perspektívák fellelhetőségét kutatva az írónők szövegeiben a megélt és az elbeszélt élettörténet viszonyának megértésére koncentrálva a „Gestalt" összevetés11 -sel próbáltam megvilágítani az elbeszélő által szelektált objektív igazságot. Ennek a kutathatósága azonban kérdéses, és a szöveg mélyebb rétegeibe hatoló finomelemzés12 is szükséges hozzá. Végül a tanúságtételt felváltja a beszéd és a hit által felvállalt látásmód, az igazság keresése helyett a valószerűség ábrázolása. Erre példák Kalla Éva „Pap, hal, nyúl" című holokauszt írása, valamint Daróczi Ágnesnek a Porrajamos őszinte borzalmainak szemléletes leírása, mely mögött tragikus érzelmek lapulnak, a fantázia és a hermeneutika keveredése. Láng Judit ezotéria és kozmopolitizmus felé hajló látásmódja mögött pedig a gyerekkori zaklatások és a szenvedők sorsa iránti nagyfokú empátia rejlik. Pató Selam írásaiban világvallás szemléletű, a keresztény alapok mögött ott van az iszlám hatása, melyet már korábbi életszakaszában tanulmányozott. Patónál tudatosan kirajzolódnak cigány csoportok közötti különbségek, melyben szerepet kap a Holokauszt emlékezésen kívül a múlt tragédiájának üzleti kihasználásának (pl. a németországi roma menekültek helyzetével való visszaélések) feltárása. 13 Nótár Ilona írásai a világias látásmódot tükrözik, az idegen kifejezések használata mögött pedig valószínűleg a karrier lehetőségek kiaknázása rejlik. 14 Daróczi Ági írásaiban a „személyes emlékezetet" (Husserl)15 állítja szembe a „kollektív emlékezettel" (Halbwach)16, melyben a cigány csoport történelme vegyül a jellegzetes események emlék-lenyomataival, analogikus átvitellel. Nála fontos a jövő roma fiataljainak nevelése és közéleti szerepvállalás, valamint emlékeztetni az utáni következő generációkat a holokauszti kínzásokra, gázkamrákra.

Láng Judit azért ír mindenféle státuszú, származású és nemű emberekről, mert meggyőződése, hogy a rossz tulajdonságok, pontosabban a morál, vagy a humánértékek hiánya nem örökölhető genetikailag. Hisz abban, hogy mindenki jónak születik, hogy valamivé válik a neveltetése és a környezeti befolyás során, és szeretné megmutatni az egyén és a környezet, tágabb értelemben a társadalom felelősségét is egy-egy karikírozott hétköznapi szituációban17.

Az előítéletek kutatási kérdésén belül a roma írónők írásaiban fontos szerepet kap a párkapcsolatról, házasságról és a családról kifejtett nézeteik. Kalla Éva „Valentin nap" című forgatókönyvében a „Miért találták ki a házasságot? Be kellene vezetni a házasságtúlélő képzést…" kijelentésében a házastársi őszinteség problematikáját feszegeti. Az „Kalla-féle értelmező szótár" című írásában pedig az intimitás és anti-intimitás kérdését, melyben a napi magyar politika visszásságára és a szexualitásra is egy szó: a „sutyorgás" utal. Láng Judit történetei a szülei, a társadalom és a nevelőszülők által is kitaszított gyermek tematikájával azt járják körül, hogy hogyan lesz a gyermekkori csalódásból pozitív értelemben vett „deviancia" és feminizmus, mellyel bizonyítja, hogy a roma származás nem inkább a másság, hanem a világgal való összetartozás identitása. 18 Pató Selamnál a férfiuralmú társadalom és az elnyomott női önkifejezés (pl. albán fiatal roma nők) kerül konfliktushelyzetbe, melynek célja a roma nők „felébresztése" és értékeik felszínre hozása. 19 Nótár Ilonánál a modern roma nő büszkén vállalt szexualitása és a saját családfa kutatás jelenik meg írásaiban pl.a „Váratlanul" vagy az „Amit a nő kíván" című könyveiben. Daróczi Áginál a megnyugvás és letisztulás tükröződik a hagyományos párkapcsolati értékekben és a házasságban. 20

III-IV. *Kutatási kérdések: Beszélhetünk-e roma irodalmi kánonról a magyar irodalomban, és jelentős-e a cigány nyelv szerepe a kutatott öt roma írónő írásaiban?*

Pató Selam szerint igaz, hogy íróvá magyarul vált és a magyar irodalmon nőtt fel, ennek ellenére, ha lefordítják cigány nyelvű műveit úgy érzi, hogy az életmű a „lelke elvész" (más pl. a cigány versek dallama, üteme, mint a magyaroké). Elsősorban nem a magyar közönségnek szánja a cigány nyelvű műveit, ennek ellenére terjedelmes blogja van román, német, magyar, angol nyelven is. 21 Rendszeresek személyes prezentációi és publikációi Szerbiában, Montenegróban, Szlovákiában, Németországban, Ausztriában, valamint angol és francia nyelvekre is le vannak fordítva a művei. Kalla Éva szerint a magyarországi cigány irodalom mindössze hetven éve létezik; Pató Selam szerint a háttere kiábrándító, mert nagyon kevés az író, főleg az írónő. Pató interjújában22 még hozzáteszi, hogy nem igaz, hogy a cigány nyelv csak ötszáz szóból áll és egy dialektusból, a lovári-ból. Elismeri, hogy a romani nyelvújításra szorul, viszont a standardizációra nincs jelenleg nemzetközi konszenzus. A zárt cigány közösségek kifelé nem kommunikálnak, nyelvújított szavak pedig nem jutnak el a szegregátumokba, talán az internet jelentheti a jövő megoldását. Láng Judit és Nótár Ilona csak magyarul publikálnak, nem ismerik a cigány nyelvet behatóan, melynek oka romungro származásuk. Kalla Éva: „Álomadás" című meséjében cigány nevek szerepelnek, témáját

tekintve ízig-vérig cigány, a „Feloldozás nélkül” című dráma is (mely a cigány értelmiség a parton kívülre való sodródásáról szól a társadalmi-politikai változások hatására), és még több roma holokauszt témájú kutatása, elbeszélése és forgatókönyve. Daróczi Ági nagy hangsúlyt fektet a roma folklór ápolására, a valós társadalmi ábrázolásra, és nem tartja magát szépirodalmi írónak. Céljai között szerepel a szájhagyomány és cigány történelem között hézag megszűntetése.23

A kutatási kérdésekre adott válaszok, hipotézisek és problémák

*Mind az öt roma írónő írásaiban egyetemes emberi értékeket mutat f*el, amellett, hogy megtartja lokális roma közössége felé irányuló érzékenységét és szolidaritását. Az pedig, hogy mi az írásaikban pontosan definiálható „cigány jelleg” nem része ennek a kutatásnak. Daróczi Ági és Pató Selam írásai egyszerre személyes és társadalmi hangvételűek, Láng Juditnál együttesen van jelen a kibontott és a rejtett identitás, Kalla Évánál és Nótár Ilonánál pedig a hagyományokat felbontó öntudatos női szerepvállalás.

Daróczi szerint „a közmédia nem készít oknyomozó riportokat, a cigányképet a külső társadalom elvárásai szerint alakítja”. 24 Kalla Eva annak ellenére, hogy lenne lehetősége publikálni, egyre többet ír az asztalfióknak pl. „Mátyás tér” cigány témájú musical és a „Cigány filmográfia”, vagy a „Kalla-féle értelmező szótár”. Pató Selam zártságának, a rajongók előli rejtőzködésének ellenére a „Köztes létek, újraszületések, avagy dharma és karma” (Cigány Tudományos és Művészeti Társaság, 2012.) című könyve mind elfogyott. A „Romani szövegalkotási gyakorlatok”-ban (Pedellus Kiadó, 2015) Pató kiemeli az oktatás szerepét a roma identitástudatban, mivel a magyar cigányság hetven százaléka nem beszél cigány nyelven, 2-3 százalék a beás, a többi az oláh nyelvcsoport valamelyik dialektusát beszéli. Nótár Ilona élen jár az önmenedzselésben: a kétnyelvű saját weboldal, a médiakampányok, valamint rajongótábora és ismertségének köszönhetően nemzetközi szinten író-olvasó találkozókon vesz részt.25

Az öt roma írónő egyike sem átlagos közegből került az irodalom közelébe: mindegyiküknek voltak visszahúzó nehézségei, és itt nem csak a (roma) nőktől elvárt sztereotip viselkedést értjük, melynek egyikőjük sem felel meg. Másrészt nem attól roma író valaki, hogy csak roma témát dolgoz fel és az sem mindegy, hogy az identitásunkat hogyan élik meg. Láng Judit például félve, és ezért az vallja, hogy írásai tulajdonképpen érdekvédelmi írások, és mindegyiknek van morális üzenete, melyek „a közösség és egyén viszonyáról szólnak”26. A szabad akarat és választás dilemmái a környezeti nyomással szemben, az én-vállalás nehézségei, a nők helyzete -, ezek áttételesen mind-mind áttételesen romatémák, még ha nem is roma a főszereplő, persze sokszor direkt nem, mert hatalmi helyzetekről szólnak és

egyetemes üzenetük van. Mind az öt írónő tudatosan használ szociológiai, szociálpolitikai pszichológiai, érdekvédelmi vonalat az írásaikban, ez megnyilvánul a szerkesztésben és a dramaturgiai felépítésben, és mely írások rendszeresen megjelennek magas napilapokban és irodalmi portálokon.

Az ellentmondások és a hiányosságok iránymutatók és motiválók voltak kutatásomban a különböző empirikus kódolások alkalmazásával. A Marcus-féle multi-sited etnography analitikus indukciója27 során a roma írónők globális szemléletmódja szembekerült saját lokális látásmódukkal, és az elemzett típusok új variációiban kellett felismerjem az ok-okozati összefüggéseket. Főleg Pató Selamnál okozott problémát az, hogy sok cigány nyelvű szöveg nem érhető el magyar fordításban, és ő is több cigány nyelvjárást használ.

A másik felmerülő elemzési probléma egy hipotézist vetett fel bennem: mégpedig azt, hogy a mainstream olvasók és az irodalomkritikusok nem mindig ugyanúgy értelmezhetik írásaikat, mint a téma specialistái. Kutatásom során azt a hipotézist is felvetném, hogy sajnos, a többségi társadalomban nincs erre felmerülő igény, érdeklődés és kellő számú hozzáértő kutató, de ezt a felvetésemet itt nem vizsgáltam meg érdemben.

Emellett a roma írónők műveinek kiadása anyagi problémákkal is küzd: írásaikat csak kevés nagyobb kiadó támogatja, de ennek ellenére folyamatosan írnak és publikálnak a magyar és a nemzetközi könyvpiacon, és az interneten is.

Megoldásként Geertz28 javaslatát venném figyelembe, miszerint „kreatívan gondolkozzunk velük” és vegyünk részt az életükben, amikbe ők „nyitott szívvel” beengednek minket!

Budapest, 2015. december 26.

Irodalom:

1Kovács Éva: Narratív biográfiai elemzés
http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index9bb1.html?option=com_tanelem&id_tanelem=840&tip=0

2Feischmidt Margit: A megalapozott elmélet: empíria és elmélet viszonya a kvalitatív kutatásokban
http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index345b.html?option=com_tanelem&id_tanelem=839&tip=0

3 Feischmidt Margit: Megalapozott elmélet, p.7.

4 Feischmidt Margit: Elmélettörténeti megfontolások, p.6.

5 Feischmidt Margit: Elmélettörténeti megfontolások, p.6.

6 Feischmidt Margit: Elmélettörténeti megfontolások, p.6.

7 Kovács Éva: Narratív biográfiai elemzés: II.2. Tematikus mezőelemzés p.3.

8 https://www.youtube.com/watch?v=-qqaLeI9WR0&app=desktop

9 https://www.youtube.com/watch?v=uB80jGQcRjM

10 http://huppa.hu/lang-judit-ayahuasca , www.prherald.hu/2015/07/otthontalanok/,

http://civiltavasz.hu/emberi_jogok/hat-nem-mindegy/

11 Kovács Éva: Elméleti megfontolások p.1.

12 Kovács Éva: Megélt és elbeszélt élettörténet ütköztetése: finomelemzés p.4.

13 Pató Selam:

http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?SID=&pid=28029&n=hajdrikpatoselam&blog_cim=MEGMUTATOM A VALÓSÁGOT! I. Életre várva -A németországi álom

14 http://notarilona.com/terepmunka

15 Kovács Éva: Elméleti megfontolások p.1.

16 Kovács Éva: Elméleti megfontolások p.1.

17
http://centrifuga.blog.hu/2011/07/27/hatarhelyzetek_interju_nagy_viktor_iro_forgatokonyiviroval

18 Láng Judit: Hát nem mindegy (2014).
http://www.demokrata.info/irodalmi-melleklet/964-hat-nem-mindegy

19http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?SID=&kat=1647&n=hajdrikpatoselam&blog_kategoria=Csodálatos asszonyok (portrék)

20 Daróczi Ágnes: Hasonlítani-különbözni, Népszabadság, 2002.szeptember 17.

21 http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?n=hajdrikpatoselam

22 Rubik Gina- Szarka Tivadar: Interjú öt magyarországi roma írónővel (ELTE Média, 2015.december)

23 Daróczi Ágnes: Patrin, Élet és Irodalom, 2001.február 2.

24 Identitás és reprezentáció. Interjú Daróczi Ágnessel és Bársony Jánossal (Alaina Lemon és Vörös Miklós), Replika, 1996. december (23-24. szám)

25 www.notarilona.com

26http://www.demokrata.info/component/search/?searchword=L%C3%A1ng%20Judit&searchphrase=all&Itemid=481

27 Feischmidt Margit: Elmélettörténeti megfontolások p.7.

28 Feischmidt: Margit: Elmélettörténeti megfontolások p.7.

***

(*Kutatási program: Kortárs kultúra-kortárs kulturális ipar: A kortárs magyar irodalmi kultúra*

Oktatók: Gács Anna, Szegő János (Magvető)

1